

En resa genom Jämtlands gränsbygd

Av Elisabet Gunnmo, Brunflo i samarbete med Ingemar Eklöv, Hållandsgården.
Med tack till Erik Artur Egevärn som vänligen läste korrektur.

Inledning

I den här boken kommer vi att inrikta oss på Åretrakten och gränsfjällen som alltid har präglats av resande. Det har varit pilgrimer, karoliner och luftgäster som passerat och mött fjällbor och samer. Efter en historisk inledning kommer vi att inrikta oss på just dessa besök i gränsfjällen. Och du får veta mer om urjämtarnas egna resor - förböndernas färd över fjällen, och böndernas sommarfärd ut till fåbodarna. Dessutom blir det ett kapitel om samernas historia och liv.

Genom studier och förhoppningsvis också besök i vårt vackra Jämtland kommer Du att möta en spännande historia, genuin kultur, en av Europas sista stora bevarade vildmarker och sist men inte minst folket som bor och verkar där.

Efter en resa i Jämtland år 1856 skrev reseskildraren J A Berg:

"Detta land är väl befolkat, odladt och i allmänhet bördigt. Der bo Jemtländningarne, dessa raska, friska, sluga och vidtberesta menniskor, som troligen bland alla svenska bönder ega den vidsträcktaste kännedom om vidt skiljde punkter inom och utom Sverige. Det finnes nemligen ingen, som är så litet bunden vid torfvan som Jemtländningen - han är en sorts kosmopolit, en menniska som finner sig väl öfverallt, hjälper sig fram i alla omständigheter och med ihärdighet och klokhet, som blifvit ett ordspråk, reder sig då litet hvar skulle genom obeshutsamhet och dröjande förlora modet. Folket är i allmänhet af en utmärkt skön och smidig växt. Qvinnorna äro vanligen fint och väl byggda, med en hy så skär och med en så späd rodnad på kinderna, att mången salongsdam skulle afundas dem."

De e artut å råkes

Detta uttryck "det är trevligt att träffas" är genuint janskt till språk och innebörd. Vi föreslår att Du samlar en grupp intresserade och studerar enligt de tips som denna studieplan ger. Samtidigt planerar gruppen, som kronan på verket, ett besök i Jämtland. Som alla resvana upplevt är det så mycket mer givande att besöka ett resmål om man är "rätt skodd". Det vill säga förberedd och lite påläst. En lagom portion förkunskap utgör då det ramverk som Du sedan bygger vidare på genom utfärder i bygden.

Enskilda deltagare eller hela grupper kan lämpligen välja att fördjupa sina studier genom att läsa mer om något speciellt ämne. I litteraturlistan finns förslag på många intressanta böcker. Hållandsgården samarbetar med Studieförbundet Vuxenskolan, FS och Sensus. Vänd dig till studiekonsulenten i den avdelning där du bor för information om hur ni startar en studiecirkel.

Innan gruppen ger sig i kast med huvudboken Jämtlands och Härjedalens historia av Erik Arthur Egevärn och Frans Järnankar vill vi föreslå att en stund ägnas åt en intressant liten skrift som heter *"Tid i olika tider"* av Sten Bohman. Människors uppfattning om vad tid är, bedömning av hur tid ska/kan användas och betydelsen av att mäta den, till och med sätta ett pris på den skiljer sig väsentligt mellan jakt- och jordbrukarsamhällen och vårt nutida produktions- och informationssamhälle.

Kunskapen om olika tidsuppfattningar och hur de styr vårt sätt att se på livet är en spännande och viktig faktor för förståelsen av andra tidsepoker, kulturer och samhällen.

- De flesta har en "bild" av tiden. Låt alla i gruppen beskriva sin egen tidsbild. Stämmer de någorlunda överens? Om inte, på vilket sätt skiljer de sig? Samtala om var man under uppväxten får sin tidsbild ifrån och hur den påverkar ens syn på livet och "tidens gång".

Kapitel 1

Historik

Vi inbjuder till en resa i tiden från fångstfolkets tid, genom medeltid, århundraden av maktkamp fram till vår tids fredliga utveckling av bygden.

Isen formade landskapet och gav spännande fjällformationer. Synliga spår syns bland annat i Höglekardalen där Dromskårans yxhugg i fjället är en km lång och 100 m djup, i Issjödalen, Söder om Vålådalen med dödisgropar, pyramider och de åtta källorna samt kring Storulvån. Vid Prästfallet finns en lång moränslätt och dödisgrop och vid Hållandsgården moränterrasser och nipor.

LÄS MER om den äldsta historien i *"Spåren i landskapet"* se litteraturlistan

Geologiskt intresserade kan ha behållning av skriften *"Vålådalens naturreservat"* och *"Oviksfjällens geologi"*, som utges av Länsstyrelsen i Jämtlands län.

Omkring 340 generationer bakåt i tiden, cirka 6 000 år f. Kr. kom de första människorna till de trakter som långt senare skulle kallas Jämtland. Vid Ånnsjön i västjämtlands fjällvärld växte på den här tiden ekar. Där är gott om stenåldersspår, till exempel en av Sveriges största ansamlingar av ristade eller målade hållbilder, bl a i Landverk. De berättar om en rörlig jakt- och fångstkultur.

I länet finns också närmare 15 000 fångstgropar. Ingen annanstans i Sverige finns så många. De utgör länets vanligaste fornlämning. De förekommer ofta samlade i långa rader som ibland kan vara kilometerlånga i Lit och Häggenås. I Hålland når man lätt några väl bevarade fångstgropar. Man tror att redan detta folk hade kontakt och handelsförbindelser med folk längre söderut eftersom man hittat redskap av flinta, en stensort som närmast fanns i Danmark.

Under 300-talet e.Kr fanns bofast befolkning som levde av boskap och sädesodling i Storsjöbygden. Järnålders- och vikingagravar ger en ganska klar bild av livet i Jämtland. Handelsleder upprättades med trakten kring nuvarande Sundsvall och med sydvästra Norge, vidare till Västeuropa. En ny handelsled fick ökad betydelse under 600-talet då Uppland höll på att utvecklas till ett handelscentrum med förbindelser med både Öst- och Västeuropa. Storsjöbygden blev rik genom handel och jordbruksskötsel. Människor invandrade bland annat från Mellansverige och från Tröndelag. Det var samtida med att normmän utvandrade till Island, på 800-talet, och detta finns omnämnt i isländska sagor.

Tiden fram till att Jämtland blev norskt och även de följande århundradena var rik och blomstrande. Men Jämtland blev ett förvaltningslän under landsherren i Trondheim och skatteindrivarna irriterade jämtarna som var vana att vara sina egna herrar. Det ledde emellanåt till trilskhet och uppror, men tycks ändå inte ha inverkat menligt på utvecklingen. Befolkningen ökade och idkade livlig handel. Jordbruk, skogsbruk och myrmalmsutvinningen utvecklades. Jakt och fiske var viktiga näringar och förutom mat gav det värdefulla skinn, skogsfågel, ripor, fisk mm att sälja på marknadsplatserna. Fisken var dessutom viktig för katolikernas fastor.

Frösön var det kulturella och ekonomiska centrat i landet. En urgammal tradition var Gregoriemarknaden på Frösön den 13 mars varje år. Den sammanföll med det årliga Jämtamotet.

Omstritt gränslandskap

Jämtland har ett unikt läge mitt på den Skandinaviska halvön och har därför politiskt varit ett omstritt landskap. Från att ha varit ett självstyrande bondeland som flitigt besöktes av skatteindrivare från både Sverige och Norge, erövrade den norske kungen Sverre Sigurdsson landet genom att besegra en jämtländsk bondehär på Storsjöns is år 1178.

Under medeltiden tycks självständigheten trots detta ha varit rätt omfattande. Landskapet hade egen lag, förde eget sigill och en gång om året samlades alla fria män till Jamtamot på Frösön. Kyrkligt hörde Jämtland till Uppsala stift vid denna tid.

År 1350 kom Digerdöden och bröt den långa perioden av positiv utveckling i Jämtland.

Den drabbade med fruktansvärd kraft och stor förödelse i bygden och man har registrerat cirka 200 ödesbölen. De utgjorde cirka 30 procent av det antal gårdar som fanns i Jämtland på medeltiden, hela byar lades öde. Man tror att en tredjedel av befolkningen föll offer för farsoten. Många präster smittades och dog eftersom de var deras uppgift att ta hand om sjuka och döende.

Snart drabbade nästa katastrof Jämtland - den relativt fredliga medeltiden förbyttes i en för Jämtland mycket blodig ofredstid. Det första kriget, det nordiska sjuårskriget, började 1563 då svenskarna anföll. Kriget avlöste varandra fram till år 1645 och freden vid Brömsebro då Jämtland tilldelades Sverige. Under knappt hundra år bytte landskapet nationell tillhörighet 13 gånger! Folket tvingades svära trohetsed än åt den ena än åt den andra kungen allteftersom krigslyckan vände. Det medförde att "de svekfulla jämtarna" straffades vid nästa maktskifte. Många jämtar miste tungan för att de försvurit sig under vapenhot. Särskilt befolkningen i gränstrakterna mot Norge ansågs opålitlig. Under Baltzarfejden, 1611 till 1613, gick svenskarna hårt fram. I Åre, Kall och Undersåker plundrades och brändes nästan alla byar och befolkningen tvingades att fly till skogs.

Efter freden 1645 har Jämtland i stort sett sluppit krigets fasor. Försvenskningens tid inleddes, på gott och ont. Men kuvandet har inte lyckats fullt ut. Ännu spjärnar den frihetsälskande och opålitlige jämtan emot centralmakten - och många jämtar tycker att en rättvisefråga är att länet får tillbaka något av de pengar som länets vattenkraft ger till kraftbolag i södra Sverige. Med fantasi och driftighet kan jämtarna också hitta en utkomst också i vårt glesbygdslän, och det är numera inte bara jordbruk och skogsbruk som gäller. Turismen står för 7,5%. (19% i Åre kommun och 5,8% för riket i snitt!)

Den kooperativa utvecklingen är också mycket levande. Det finns fler kooperativa grupper för byutveckling och småföretagande i länet än i något annat län i landet. Man arbetar med turism och kulturfrågor, IT, driver dagis, bistår äldre så de kan bo kvar i byn, ordnar bostäder och uppmuntrar familjer att flytta till bygden. Getfarmare, konsthantverkare och andra småföretagare samordnar marknadsföring och försäljning. Detta är några exempel ur en rik flora av kooperativa aktiviteter.

Möjligheterna till livskvalitén är det inget fel på. Enligt gjorda internationella undersökningar toppar Jämtland listan på regioner som har mest att erbjuda av den varan.

TIPS Besök Storsjöyrans i slutet av juli, som är en festhelg med mycket musik. Det är Republiken Jämtlands stora helg, och här hålls Republiktanken levande - men med glimten i ögat.

Avsätt en dag för att besöka det levande historielandet Jamtli, och det relativt nya och mycket sevärda läns museet i Östersund. Börja med att avnjuta bildspelet om Jämtlands historia. Det anslår rätt ton för ditt fortsatta möte med landskapet och dess folk.

I museet hittar du intressanta fasta utställningar om bland annat vikingarna, kvinnans respektive mannens värld i jordbrukarsamhället, jämtländsk konst, kafé, bok- och

konsthantverksbutik förutom spännande utställningar och program av mer tillfällig art. Glöm glasmontrar och tysta dammiga salar. Här handlar det om att uppleva historia med alla sinnen. Både små och stora barn trivs. Man får klappa björnen, krypa in i varglyan och leka förbonde med hästen och foran och mycket annat.

Sommartid är gårdarna och husen bebodda i Jamtli Historieland. Genom tidsvandringar och rollspel får besökarna möta människor från förr, uppleva hur de levde, arbetade och tänkte i olika tidsepoker. Det händer saker överallt runt omkring på Jamtli.

- Finns det skäl att tro att Sverige varit ungefär i samma läge politisk och ekonomiskt idag om Jämtland hade förblivit norskt även efter 1645? Hade Sverige klarat kolonialisering av landet norr om Jämtland, utvinning av skogen, gruvorna och vattenkraften i norra Sverige om landet hade haft en 5 mil smal "midja" utefter Bottenhavskusten?

- Sett i den historiska backspeglarna, kan man se det som det vinst eller förlust för Jämtland att byta nationalitet och bli svenskt? Jämför med Norsk landsbygdspolitik!

Asatron får vika för Vite Krist

Runstenen på Frösön berättar i sin runskrift att Jämtland kristnades. Den kulturrevolution det innebar att byta religion tog säkert generationer att genomföra.

Runstenen är Jämtlands äldsta skriftliga dokument och den dateras till år 1050. De kristna missionärerna kom sannolikt både från Sverige och Norge och det är troligt att jämtarna under sina handelsfärder stött på och tagit intryck av den nya läran.

Den kristne Olav Haraldsson, som senare skulle komma att kallas Olav den Helige, reste genom Jämtland i juni 1030 på väg till Stiklestad.

Om brytningen mellan gammal asatro och nya idéer om den märklige guden som hängde blek och offrad på ett kors berättar den jämtländske författaren Aksel Lindström. Stor berättarglädje, språklig must och färgstarka människo- och miljöbeskrivningar finns i romantrilogin "*Den leende guden*", "*Österhus brinner*" och "*Husfröjornas nycklar*".

TIPS Wilhelm Pettersson-Berger har skrivit en opera om jämtens Arnljot Gelline, hans stormiga liv och hans möte med Olav den Helige. Varje sommar framförs ett antal föreställning av en omarbetad version av "*Arnljot*" som ett skådespel med sång och musik på utomhusscenen Arnljotlägdan på Frösön. Spelplatsen har en vidunderlig utsikt och sjö och fjäll. Arnljot sveper ut med handen mot fjällen och säger *-hit har jag längtat!*

Kristna kyrkor började snart byggas och vid slutet av den katolska tiden, omkring 1500, fanns ett 40-tal kyrkor i Jämtland. Jämtland kom att tillhöra Uppsala stift medan Härjedalen tillhörde Trondheims stift.

Kyrkorna byggdes ibland över gamla blotplatser och asahov. Frösö kyrka är ett intressant exempel. Andra medeltidskyrkor som fortfarande används finns i Hackås, Norderön, Mattmar, Oviken och Åre. Vid några kyrkor byggde man kastaler, höga kraftiga försvarstorn av sten. Till dessa kunde befolkningen ta sin tillflykt i orostider. Vid Brunflo kyrka finns en väl bevarad kastal kvar. Det är ett imponerande bygge, värt ett besök.

(Här kommer ett stort avsnitt om Olav!)

- Vad kan ha lockat eller övertygat de stolta jämtarna att tro på Vite Krist? De levde i en brutal tid där en mans rätt satt i vilket namn och vilken styrka han ägde. Det man

minst kan tro skulle tilltala dem är väl en gud som offerar sitt liv, som talar om förlåtelse och tjänande i stället för den starkes rätt, hämnd och ära.

- Fundera tillsammans över vad det kan ha kostat en viking att "svika sina fäders gudar" för en ny och okänd gud.

- Vilken roll kan status, ekonomiska och politiska faktorer ha haft i religionsbytet?

- Samtala kring tre dimensioner av Olofs "krig":

a: kamp mellan kristendom och asatro

b: kamp mellan centralmakten och periferi

c: kamp mellan kung/adel och bönder

Kapitel 2

Vandringsfolket – pilgrimerna

Den störste kändisen i Skandinavien under medeltiden var utan tvekan den norske kungen Olav Haraldsson. Han arbetade nitiskt för att sprida den kristna tron i Skandinavien. Som tolvåring drog han ut på härjningståg. På väg till Jerusalem fick han i drömmen uppdraget att återvända hem till Norge. Han skulle ena alla små isolerade kungadömen bland berg och fjordar och bygga upp ett enat kristet Norge. Han lät döpa sig och tog i tu med uppgiften. Det kostade honom 15 års kamp, landsflykt och slutligen döden vid slaget i Stiklestad år 1030. Visserligen döptes också många genom åren, men Olav själv fick aldrig se sin dröm om ett enat Norge uppfyllas.

Det var i samband med att han stupade i Stiklestad som berättelserna om under och märkliga tecken började spridas. Folk blev helade i hans namn och några år efter sin död blev han helgonförklarad och nationalhelgon. Kroppen flyttades till en silverkista som placerades i Clemenskyrkan i Nidaros. Där han tidigare varit begravd sprang en helande källa fram. Mycket snart började människor vallfärda till hans grav och en stor Olavskult växte fram.

Medeltidens pilgrimer färdades ofta i farlig och oländig terräng. Vilddjur, rövare och oberäknelig natur var faror att räkna med på vägen. Därför slog man sig ihop i större grupper för att få en tryggare och trevligare vandring. Stigarna, upptrampade av generationer av resande människor, ledde pilgrimerna rätt. De väjde för sankt myrar och strida forsar. Genom djupa skogar ledde stigarna fram till källor och rastplatser. Många källor längs vägarna fick rykte om sig att vara heliga, att ha helande verkan på kropp och själ. Med tiden byggdes stavkyrkor och själstugor för övernattnings utefter vandringslederna.

Vandringen inramades med andakter och om en präst fanns med i gruppen kunde man fira mässa. Pilgrimsvandringarna var för många otroliga strapatser. En del vandrade genom hela Europa och resan tog månader. Andra vallfärdade från närmare håll inom Norden. Kassen avgjorde den bekvämlighet man kunde kosta på sig och om möjligt kunde man åka båt på vattendragen eller färdas till häst. Vagn var inte att tänka på eftersom vägar saknades. Den katolska kyrkan uppmanade till pilgrimsvandringar för att sona synder, uppnå andlig mognad och ta avstånd från det världsliga. Men det var inte värre än att man kunde leja en ställförestående pilgrim som gjorde resan i ens ställe om kassen tillät.

Ortsnamn (t ex Pilgrimstad), kyrkoruiner, minnesmärken med mera bär idag sitt tydliga vittnesbörd om vilken omfattning pilgrimstrafiken hade under flera århundraden. Efter reformationen när helgonens betydelse reducerades starkt dog mycket av intresset för pilgrimvandringar ut.

Men inte helt, dock. Ett nyvaknat intresse kan ses. Även nutida kristna kan hämta mycken erfarenhet från de medeltida pilgrimerna, även om motiven för vandringarna till stor del har ändrats. Idag kan en pilgrimsvandring uttrycka vår tids behov, här på försök sammanfattade i sju nyckelord. Sju "längtor" som svarar mot brister i vårt västerländska kulturklimat. Frihetskänsla, Enkelhet, Långsamhet, Tystnad, Bekymmerslöshet, Gemenskap och Andlighet.

LÄSTIPS: Mer om pilgrimstiden och de sevärdheter som kan vara intressanta ur det perspektivet hittar du i "*Pilgrimstid*" av Sven Olofsson m fl. Se litteraturlistan.

Även "*Spåren i landskapet*" berättar lite kort om själastugor och de vägar pilgrimerna vandrade.

- Fundera tillsammans, eller var för sig om dessa sju ord svarar mot Dina behov och på vilket sätt de, i så fall, skulle kunna uttryckas och förverkligas.

- Pilgrimerna gick mot heliga mål. De sökte andra värden än materiella. Jämför deras äventyrliga resor med vår tids upplevelseturism. Drivs nutidens globetrotters och backpackers av likartade behov och "längtor" som pilgrimerna gjorde?

- Känns en pilgrimsvandring lockande ? Hur skulle Du vilja genomföra en sådan?

Kapitel 3

Samerna- Solens och Vindens folk

Samerna är ett litet folk, som delas upp på fyra nationer. Totala antalet samer är cirka 70 000 och de flesta, 40 000, bor i Norge. I Sverige bor 20 000, i Finland 6 000 och i Ryssland 2 000. Samerna är en del av de 300 miljoner människor som tillhör världens urbefolkningar och deras historia går långt tillbaka.

När nationalstaterna bildades delades det område samerna bebodde upp på fyra länder. Trots detta betraktar sig samerna som ett folk i Sápmi (Sameland). I det kulturpolitiska program som antogs vid sjunde nordiska samekonferensen i Gällivare 1971 uttalas inledningsvis: "*Vi är samer och vi vill vara samer, utan att för den skull vara varken mer eller mindre än andra folk i världen. Vi är ett folk med eget bosättningsområde, ett eget språk och en egen kultur- och samhällsstruktur. Vi har under historiens lopp funnit vår bärgning och levat i Sápmi och vi äger en kultur som vi vill skall utvecklas och leva vidare.*"

Respekten för och samspelet med naturen har alltid kännetecknat samernas vandring genom historien. Ursprungligen var de fiskare och jägare med vildren och älg som viktiga bytesdjur. De omnämns i äldre litteratur som "skridfinnar" och på 700-talet beskrivs hur de jagade med skidor. I källor från slutet av 800-talet beskrivs tamrensskötsel och hur Ottar, en norsk

storbonde, tog skatt av samerna i form av ren-, mård- och björnskin. Under medeltiden ökade både handeln med samerna och beskattningen. Gustav Vasa utnämnde särskilda lappfogdar som skulle ansvara för skatteindrivningen, rättskipningen och skinnhandeln. Det är svårt att i historien hitta tecken på respekt för samerna och deras land.

Alltsedan Magnus Erikssons påbud 1340 var Kronans uppfattning att lappmarken skulle stå öppen för alla. Det har gett många yttringar genom århundradena. Kronan har bedrivit gruvsdrift och skogsbruk. Nybyggare har uppmanats att bryta mark och fått skattebefrielse för att de därmed utökade nationens utposter i "ödemarken". Senare kom vattenkraftsutbyggnaden. Svenskarnas intresse för jakt och fiske har också kolliderat med samernas intressen. Att markera enskilt ägande av jord och fiskevatten har aldrig hört till den gamla samernas rättsuppfattning. Siten, det vill säga lappbyn, ägde all jorden och de enskilda familjerna fick disponera den mark de behövde. Den för nationalstaten sedvanliga synsättet att mark är enskild eller statlig egendom kolliderade med den för ursprungsbefolkningarna naturliga synsättet att mark, luft och vatten inte kan ägas av någon. Den ska förvaltas gemensamt och respektfullt. (Se dock dagens debatt där några hävdar "Sápmi" dvs. ett land som "ägs" av samerna.)

Där uppstod en kulturkrock vars efterverkningar är uppenbara ännu i vår tid.

Sen 1700-talet har man försökt att med lagar styra de olika intressenternas rättigheter och skyldigheter. Varken inrättandet av lapplandsgränsen 1751, odlingsgränsen 1886 eller senare tiders renbeteslagar har förhindrat omfattande ingrepp i Sápmi. Malmfyndigheter, vattenkraft och fjällnära skogar har exploaterats. Ändå angav lagen att markerna ovanför odlingsgränsen skulle vara till samernas "uteslutande begagnande". Infrastrukturens utbyggnad i form av vägnät, järnväg och flyg har komplicerat renskötseln. Samernas utrymme blir alltmer begränsat på olika sätt. Än idag är synen på samernas land kolonialistiskt färgad. Överenskommelser har ofta överträtts "för nationens bästa".

En helt annan typ av prövning var kärnkraftolyckan i Tjernobyli med allt vad den förde med sig. Nedfallet och långsiktiga skador på djur och natur blev en oerhörd påfrestning under årtal för samerna och rennäringen. Deras kapital, renarna, var förgiftade och fick grävas ner efter slakt. Istället för att inkassera sin årsinkomst och fylla frysarna med egenproducerad mat för vintern blev samerna beroende av att handla all sin mat i butik.

Till det ovan nämnda ska sen läggas andra former av kulturförtryck som samerna utsatts för i Guds och nationens namn. Som exempel ur historien kan nämnas tvångsarbete med malmtransporter, tvångskristnade, förbud mot kulturutövning som jojokande, juridisk rättslöshet, förbud mot fast bosättning, antropologiska undersökningar och annan kränkande myndighetsutövning.

Vi bör vara medvetna om att samernas historia kan ses ur två helt olika perspektiv, kolonialmaktens respektive samernas. I den svenska skolan, svensk litteratur och media genom tiderna har samisk historia och kultur betraktats utifrån, ur svensk synvinkel. Att försöka sätta sig in i hur samerna ser på sin egen historia och det svenska samhället är en omtumlande och tankeväckande upplevelse. Men det är nödvändigt för att få en nyanserad bild av historien.

I Jämtlands län finns 11 samebyar.

I Njarka har man byggt upp en sameby för att besökare ska kunna se hur samernas levde sitt liv.

LÄSTIPS "Samerna, solens och vindarnas folk" utgiven av Ájtte, svenskt fjäll- och samemuseum i Jokkmokk.
"I Sameland" av Bo Lundmark

- Vilken är din bild av samer och deras kultur? Diskutera hur den bilden har formats.

- Jämför de svenska samernas historia och nutidssituation med andra ursprungsfolk som enuiter, abourginer, indianer i nord- respektive Sydamerika etc.

- Kan du hitta historiska exempel på att en stat och dess folk klarat av att möta och samexistera med ett ursprungligt minoritetsfolk utan kränkande maktutövning?

- Hur tror du samernas framtid blir? Kommer de att kunna bevara sitt språk och kultur, utvecklas och leva som ett folk eller kommer de att assimileras helt i det svenska samhället och överge/förlora sina kulturella särdrag?

Kapitel 4

Forbönderna drar välstånd till landet

Jämtlands läge mellan Sverige och Norge har inte bara inneburit krig och elände. Böndernas handel utvecklades genom historien till att bli en mycket viktig del i landskapets ekonomi. Forböndernas handelsresor kan spåras redan i järnålderns handelsmannagravar och i de fornnordiska sagorna.

Årliga marknader på Frösön och i Levanger är dokumenterade sedan medeltid. I den gamla norska Frostatingslagen, daterad till cirka 1170, står: *"ingen fick utan lov av kungen fara mellan länderna, men till Frösön eller andra marknader kunde man fara och handla fritt, t o m med kungens fiender."* Jämtland tillhörde vid den tiden varken Norge eller Sverige. Det erövrades av Norge 1178.

Frösömarknaden hölls, som tidigare nämnts, i samband med Jamtamot. Det var tinget i Jämtland och en naturlig mötesplats för allmogen och där hade alla fria jamtar rösträtt. Marknaden hölls i andra veckan av mars på Gregorius dag och kallades därför Gregoriemarknaden. Under tiden 1910 till 1986 förkom den bara sporadiskt. Därefter har traditionen återupptagits och varje år hålls numera Gregoriemarknad på torget i Östersund.

Jämtarnas forhandel fick med tiden enorma proportioner. Till marknaden i Levanger år 1683 kom 455 jämtlandsbönder i sällskap med 721 körkarlar. Dit åkte jämtarna tre gånger per år. Utefter färdvägen behövde forbönderna mat och nattlogi för sig och sina hästar. Företagsamma familjer fick sin utkomst av att driva härbärgen. Hållandsgården har haft den funktionen förr. Vägen förbi stavkyrkan är den gamla forbondevägen.

Fjällstugor och stall byggdes på lämpliga avstånd. Där fanns ved, vatten, mat och logi för folk och hästar. Varje gård i Jämtland betalade en kanna korn (2,5 lit) om året till fjällstugukarlarna som förestod fjällstugorna. Det hela verkar ha varit väl organiserat. Hälften gick till Medstugan, där det fanns stallplats för 200 hästar. Ofta reste forbönderna i grupper för att kunna bistå varandra på den vådliga resan över fjällen.

I princip var forhandeln ett utvecklat fjärrhandelsystem som liknar den berömda engelska triangelhandeln England-Afrika-Västindien. Men handeln pågick inom Skandinavien och utan grym slavhandel.

Myrjärnssmide fördes till Norge och byttes mot salt, sill, torkad fisk och hästar mm. Kanske införskaffades också en sidensjal eller annan lyx till hustrun. Forböndernas kvinnor fick ta huvudansvaret för skötseln av jordbruk, djur och familj när männen var ute på långa handelsresor. Varorna såldes i Jämtland mot produkter från jakt, boskapsskötsel, hemslöjd och hantverk. Skinn var särskilt eftertraktade. Forbönderna drog sen söderut med de varorna och sålde dem på marknader och i städer i Bergslagen och Mälardalen. Man fyllde fororna med koppar, järn, smide mm. I Hälsingland köpte forbönderna lin och linnevävnader.

Jämtarna blev tidigt importörer av utländskt kläde, tobak och vin. Med tiden tillkom andra varor som bomullstyger, kaffe och andra kolonialvaror.

Årssiffror från 1700-talet är imponerande. Med upp till 2 000 foror fraktade forbönderna bland annat 40 ton järn, 2 ton koppar, 5 ton humle, 50 000 meter linneväv genom den norska tullen. På tillbakavägen tog man i Jämtland in bland annat 100 ton sill och 70 ton torrsej. Eftersom vissa varor var tullbelagda och andra inte kan viss "tullstrategi" ligga bakom siffrorna. Den tullfria humlen kan möjligen ha dolt en del andra tullpliktiga varor.

Sommartid kunde hästarna gå friare vägar över fjällen utom synhåll från tullstationen. Kanske uppstod det jämtländska uttrycket : *Bällscht du luurn?* (Förmådde du lura honom?) när man just passerat tullen i Duved. En annan förklaring är anknytningen till en uppgörelse i den omfattande hästhandeln.

Den omfattande allmogehandeln sågs inte med blida ögon av överheten. Man ville få bättre kontroll över handeln. Utrymme för olika hantverksmästare var ett annat behov, och de fick vid den tiden bara bo och verka i städer. Myndigheterna behövde också säte i Jämtland. De egensinniga jämtarna behövde försvenskas. För dessa syften borde en stad anläggas. Kall, Krokomb, Frösön, Brunflo, Sunne och Huså var några förslag som diskuterades som tänkbar placering av den nya staden.

År 1786 beslöts att staden skulle ligga vid Östersundet där tre vägar möttes vid det gamla färjeläget över till Frösön. Färjetorpet blev utgångspunkten. Lantmätare Törnsten fick i uppdrag att rita stadsplanen. Gustav den III skrev under fundamentsbrevet. Östersund blev den enda svenska stad som anlades under Gustav den III:s tid. (Förutom Tammerfors i Finland, som då var svenskt).

Det första århundradet växte staden mycket långsamt. Först när järnvägen kom 1875 tog tillväxten fart. Under 1800-talets senare del avtog forbondehandeln. Järnvägens tillkomst erbjöd snabba och stora varutransporter och blev därmed den slutliga dödsstöten för bondehandeln.

- Fundera över vilka faktorer som bidrog till att jämtarna blev handelsresande och att en så omfattande gränshandel utvecklades.

- Hästen har alltid varit viktig för jämtarna. Hästar, seldon, slädar och andra åkdon smyckades och sköttes noga. En karls anseende och status stod och föll med hans häst. Jmf med dagens långtradarchaufförer och deras bilar. Har kanske bilen för oss övertagit de symbolvärden som hästen hade förr.

- Lite kuriosita: En rad av de ledande gestalterna i 1800- och 1900-talets näringsliv i länet växte upp med den gamla handelstraditionen som hästhandlare. Nämnas kan Sundinarna i Stavre, Lithanders i Lit, Per Bertilsson i Bydalen och inte minst Sven O. Persson. Den sistnämnde gjorde den kanske sista ritten över fjället med en inhandlad hästflock. Finns det nu någon motsvarande grogrund för dagen företagare?

- Ett dråpligt landstingsbeslut togs av jämtarna 1776. Landshövdingen frågade hur de ville hedra Gustav den III vid hans besök i landskapet. De var rätt ovilliga att göra något alls. Så kom idén att "till Hans Majestäts nådigaste behag" inrätta en tjänst åt "studiosus" Erik Tideman. Han skulle arbeta som "hästmedicine doctor". Beslut fattades. Sedan tog det 40 år till innan Jämtland fick den första läkaren. För övrigt blev inte kungabesöket av. Vad säger det om jämten och hans häst?

Kapitel 5

Karoliner -

Kapitel 6

Fäbodliv -

Kapitel 7

Från luftgäst till snowboard.

Under 1980-talet diskuterade man att låta svenskt inrikesflyg trafikera Rörös. Det skulle göra turistområdena i västra Härjedalen mer tillgängliga. Förslaget avlogs eftersom det kunde innebära otillåten konkurrens inom Norden.

Atlantbanans utbyggnad är en annan kommunikationsfråga som stötts och blött under ett tjugotal år. Tanken är att järnvägstrafiken från Stockholm över Ljusdal alternativt Sundsvall till Trondheim ska förbättras genom att möjliggöra trafik med snabbare tåg.

Det är förvånande att kommunikationerna över Kölen inte utvecklats mer med tanke på den långa historia av handels- kultur- och turistutbyte som Jämtland och Trøndelag har.

Inlandsbanan skapade ett nord-syd perspektiv mot Stockholm och Codex Vasa gynnade kuststäderna. Men diskussionen om vikten av nordiskt samarbete är livaktig.

Redan i slutet av 1800-talet existerade en trafiklinje som servade dåtidens fjällresenärer. Järnvägen mellan Trondheim och Oslo drogs förbi Rörös år 1876. Detta trots att relationen

mellan Norge och Sverige var rätt ansträngd vid den tiden. Den järnvägen gjorde västra Härjedalen mer tillgängligt. Härjedalens första hotell, Fjellnes Högfjellssanatorium, stod färdigt 1887.

Många av dåtiden anläggningar kallades sanatorier. De vände sig inte i första hand till lungsjuka utan till "luftgäster" som sökte sig till fjällen för att vandra, vila och njuta frisk fjällluft. Det var välsituerade människor från Stockholm och Mellansverige, även kungligheter som prins Carl. Även kontinentala gäster kom, främst tyskar, skottar och engelsmän. Den internationella turismen började på norska sidan och spreds sen till Jämtland. Där kunde man köpa fina fjällfastigheter nära fina fiske- och jaktmarker för en billig penning. Några uppförde eleganta jaktvillor "engelska villor" i väglöst land till exempel i Bodsjöedet. Andra luftgäster tog in hos ortsbefolkningen och blev ofta stamgäster.

Efter andra världskriget utvecklades turismen enormt. Längre semester, högre inkomster och ökande privatbilism gjorde att allt fler och nya grupper i samhället kunde resa på semester. Turisthotell, semesterbyar, enklare stugor med självhushåll och campinganläggningar för tält och husvagnar växte upp på allt fler platser. Tiotusentals familjer skaffade sig med tiden fritidshus i länet. Andelsstugor och -lägenheter byggdes.

Turismen har blivit en av Jämtlands huvudnäringar. En viktig faktor är att det finns goda tåg och flygförbindelser och bra vägar. Inlandsläna kämpar en ständig kamp i konkurrens med landets mer tätbefolkade regioner om att få rimlig del av samhällets satsningar på infrastrukturen.

Svenska turistföreningen.

Sommaren 2001 har man börjat med charterflyg från Zürich och Frankfurt med destination Östersund och Kiruna. Det har fört nya tyska "luftgästerna" till länet.

Vinterturismen är dominerande. Men i Jämtland finns på flera håll orter som också har en bra sommarsäsong .

Det som lockar turister är många fina vattendrag lämpliga för fiske, kanoting, forsränning mm. De mäktiga fjällen erbjuder rekreation av olika slag både sommar och vinter

Efter VM i Åre 1954 började en omfattande utbyggnad av skidanläggningar, backar och liftsystem. Kabinbanan blev en stor året runt attraktion som på några minuter tar 80 personer från samhället till toppen av Åreskutan. Nu ser Åre fram emot ett nytt VM år 2007. Stenmarksfebern på 1970-talet ökade efterfrågan på bra slalombackar. Resultatet har blivit pister och liftsystem i klass med Alpernas skidsystem och möjlighet att arrangera internationella tävlingar av olika slag. I fjällen finns numera skidåkare utför och på tur, telemarksåkare, snowboard åkare och de omdiskuterade skoteråkarna. Åre har dessutom blivit en av Sveriges "heta" nöjesmetropoler. Där byggs nu den stora Multihallen, hotell och lägenheter. I Åre kommun investeras nu 2 miljarder med bl a vägtunnel i Åreskutan.

Ett stort utbud nya aktiviteter har tillkommit med tiden till exempel skärmflygning, mountainbike, klättring, forsränning, skotersafari, djursafari, ridning på islandshästar och hundslädsturer. Utbudet utökas hela tiden och anläggningarna har ofta inriktning på olika målgrupper.

Dessutom finns ett rikt utbud av historiska och kulturella sevärdheter som det leder för långt att gå in på.

- Jämför de första luftgästernas med dagens turister. Av vilka skäl sökte resp. söker de sig till Jämtland? Är behoven i grunden annorlunda idag?

- Turismen ger viktiga inkomster och sysselsättning. Men det gynnar inte alltid arbetsökande lokalt. Många säsonganställda bor tillfälligt på orten. De utnyttjar ortens service, men skatteintäkterna går kommunens näsa förbi. Hur löser man den ekvationen?

- Åre som turistort har tappat många sommarturister. Se dock artikel i ÖP den 31 maj 2003. Där beskrivs som kontrast hur Hållandsgården har flest gäster under sommaren. Samtala om vad som kan locka gäster under sommaren?

Litteraturlista

"Tid i olika tider" Stefan Bohman (Nordiska museet)

"Jämtlands och Härjedalens historia" Erik Arthur Egervärn, Frans Järnankar (Sandtorp Consult AB 1993) Kan köpas genom Hållandsgården. Tel: 0647-31010

"Jämtland" av Sten Rentzhog (Almqvist & Wiksell Förlag AB 1984)

"Morgon mellan fjällen" Lage Eklöv och Bo Lundmark (EFS förlaget 1997)
Kan köpas genom Hållandsgården. Tel: 0647-31010

"Historia kring Kölen" Lars Rumar (Jämtlands läns museum, Landsarkivet 1991)

"En bok om Jämtland" Ragnar Olsson (AB Wisénska Bokhandelns Förlag 1978)

"Jämtarnas land" Carl Göran Ekerwald, Berta Hansson (Libers Förlag)

"Jamtli Historieland" B. Weilert S. Rentzhog (Jämtlands läns museum)

"Kartläggning av Jamtland och Härjedalen" Torbjörn Junhov (Jemtlandica Förlag)

"Spåren i landskapet" Sten Rentzhog m.fl. (Heimbygdas Förlag 1982)

"Arkeologi i fjäll, skog och bygd" Två delar. Red. Ove Hemmendorf. (Jämtlands Läns museums förlag. 1989)

"Jamtland, Mittens rike" Per Nilsson-Tannér

"Jämt i krig" Stefan Nolervik (Tryckeribolaget AB)

"Död på fjället" Skrift till 250-års minnet av karolinermarschen

"Karolinernas Dödsmarsj" (häfte på norska) Anders Hansson (Jämtlands läns museum)

"Jämtland - Härjedalen " historisk översikt Sven Larsson (Berndtssons Tryckeri)

"Åre - en krönika i ord och bild" Martin Waller

"Det värdefulla odlingslandskapet i Jämtlands län" Eva Näsman (Länsstyrelsen i Jämtlands län 1994)

"Samerna Solens och vindarnas folk" Åjtte Svenskt fjäll- och samemuseum (1993)

"I Sameland" Bo Lundmark (Rabén & Sjögren 1990)

"Pilgrimstid" Sven Olofsson m fl. (Jamtli Förlag 1997)

"Väckelsen i Jämtland?" K.E. Sahlberg.

"Barn förr" lekar, ramsor och visor från Jämtland (Jämtlands läns museum 1979)

"Nybygggarbarn" Barnuppfostran 1850-1920 i Jämtlands fjällvärld.

Marianne Liljeqvist (Carlssons Bokförlag)

"En bok om Jämtskan" ordlista, grammatik och läsövningar sammanställd av

Ragnar Ohlsson (AB Wisénska Bokhandelns Förlag 1973)

"Ömse funderingen på jamska" John G Larsson (AB Wisénska Bokhandelns

Förlag 1972)

"Orlboka" Ordbok över jamskan Bo Oscarsson (Jengel förlaget för

Jemtlandica 2001

"Jämtlands författare" en antologi sammanställd av Rune M Lindgren

(CEWE-förlaget AB 1977)

Studieplanen kan rekvireras från Hållandsgården, 83005 Järpen.

Tel: 0647-31010.